

A másik nő

(A nevelődési regény női változatai a kortárs magyar irodalomban)

A Wilhelm Dilthey által nevelődési-, fejlődési regénynek, Bildungsromannak nevezett műfaj megnevezése ugyan csak a tizenkilencedik században született meg, ám az irodalomtörténet számos regényt számon tart már a megelőző évszázadokból is, melyek ebbe a zsánerbe tartoznak. Ezek talán legismertebb és egyben paradigmaticus darabja a *Wilhelm Meister tanulóévei*. A fejlődési regények alapvető tematikus jegyei Jerome Hamilton Buckley szerint¹ a gyerekkor, a generációk konfliktusa, a tágabb társadalom, az önnevelés, az elidegenedés, szerelmi próbatételek, a hivatás keresése és végül a stabil elvi alapokon nyugvó munkálkodás. Dilthey szerint a fejlődésregények az individuum alakulását mutatják meg, melynek során minden egyes fázisnak megvan a maga önértéke, s az egyes fázisok egymásra épülnek. A végső fázis az érett, felelősségteljes emberé, aki immár megtalálta a helyét és a hivatását a világban.

Emberről beszélünk, holott jellemzően inkább férfiakról van szó ezekben a regényekben; a férfi fejlődéséről és kiteljesedéséről. Arról, hogy megzabolázza vágyait, ösztönkésztetéseit, érzelmeit, és racionális, felelősségteljes döntésekre képes lényvé válik, aki aktív szerepet tölthet be a közösségben, melynek megbecsült polgára. Ebben a modellben a nők számára nem, vagy csak korlátozottan jutott hely, hiszen a női nevelődésről és fejlődésről egészen más elképzelések voltak érvényesek. Ahogyan egy elemző írja, a nők számára a fejlődés lehetőségét nem a racionális kibontakozás, hanem a spirituális terület jelentette. Vagyis a várható életút és az eltérő szerepek különbsége a női fejlődés és Bildung lehetőségeit is más irányba terelte, és jelentősen korlátozta. Már csak azért is, mert a nők elől eleve elzárultak azok a pályák, melyeken egy férfi kiteljesedhetett. A nők számára meglehetősen korlátozott volt a tanulás, a képzés lehetősége; közéleti szereplők nem lehettek; ha volt is jelentős szerepük a gazdasági életben, akkor is a háttérbe szorítva. Azon a kevés pályán, melyen eredményeket érhettek el, nem első sorban intellektusuk révén érvényesülhettek, hanem azon tulajdonságaik révén, melyeket tipikusan nőiként szoktak jellemezni: szépség, önfeláldozás.

A nők számára a tapasztalás, a fejlődés más és sokkal korlátozottabb lehetőségei álltak rendelkezésre, mint a férfiak számára, és ezek alapvető mozzanata az, hogy a női fejlődés, nevelődés legalapvetőbb mozzanata a testiséggel, a szexualitással való számvetés, hiszen a

---

¹ http://www.tobiasboes.net/wp-content/uploads/2011/01/Boes_Modernist.pdf

nőket a testükön, a szexualitásukon keresztül volt szokás jellemezni. A nőiség, a „női princípium” a társadalom dominánsabb része által konstruált normatív kép, melynek fókuszában a szexualitás, a reprodukciós funkciók állnak, valamint azok a tipikusan nőinek tekintett tulajdonságok, melyek kibontakozási tere nem a nyilvános agóra, hanem a zárt oikosz, az otthon. A saját szexualitásával a férfiaknak is számot kellett vetniük, ám nem olyan erőként, mely döntően determinálja identitásukat. A férfi fejlődés szerves része az, hogy megtanulja kordában tartani vágyait, érzelmeit, és legalább fontos pillanatokban racionálisan tudja mérlegelni a döntéseit. A nőktől ellenben nem várták el a racionalitást és a műveltség olyan magasabb szintjeit, melyek a kellemes társalgáson túlmutatnak. A nők számára a nevelődés lehetősége erősen kötődik a testhez – vagy megpróbálnak szakítani vele, megtagadni a testiséget és a szexualitást, vagy pedig éppen ellenkezőleg, a nevelődés abban rejlik, hogy megismerik a testiség és a szexualitás olyan oldalait, melyek egy rendes, hétköznapi erkölcsök szerint élő nő számára ismeretlenek. A nők számára a nevelődés, a fejlődés egyszersmind azt is jelenti, hogy kitörnek a számukra adott keretből, kilépnek a tőlük elvárt szerepekből, vagyis ehhez mindig valami botrányos, rebellis mozzanat járul.

Talán nem véletlen, hogy első olyan regényekben, melyekben a női fejlődés lehetősége megjelenik valamilyen formában, hangsúlyos a szexualitás. És talán az sem véletlen, hogy ezek a tizennyolcadik század vége felé, a felvilágosodás idején tűntek fel. Defoe *Moll Flanderse* egy nagyon mélyről induló nő pályafutását meséli el, melynek során a hősnő volt szajha, tolvaj, ötször ment férjhez (egyszer a saját öccséhez), ült börtönben, deportálták Virginiába, míg élete végére megjavult, és beilleszkedett a rendes, polgári társadalomba. Ez egyébként aligha sikerült volna neki, ha nem örököl egy nagyobb összeget. Moll Flanders megbotránkoztató kalandjai annak illusztrálására szolgálnak, hogy hová vezet az erkölcstelen életmód, ám az ebből való kitörés lehetősége csak egy olyan váratlan fordulatnak köszönhető, mely sokkal kevesebb emberrel történik meg, mint ahánynak szüksége lenne rá, ez pedig némiképp kétségbe vonja a történet erkölcsjavító tendenciáját. A másik műben, Sade *Filozófia a budoárban* című könyvében a fejlődési folyamat ezzel éppen ellentétes irányú: nem az erkölcstelenséggel szakít egy nő, hanem romlatlanul kerül bele egy olyan nevelődési folyamatba, melynek során mindenre kiokítják, amit az emberi szexualitással kapcsolatban el lehet képzelni. Eugenie, miközben megtanulja, milyen módjai vannak az örömszerzésnek, általános filozófiai okításban is részesül, vagyis a nevelődés egyszerre zajlik testi és szellemi szinten – ez mindenképpen előrelépést jelent akár Moll Flanders karrierjéhez képest is. Igaz, Eugeniének egy ellenvetése sincs de Mirvel lovag tanításaival kapcsolatban, még ha a számára elrendelt keretek közül ki is tör, de alávett

helyzete továbbra is megmarad, hiszen az ő szerepe a tanulási folyamatban a passzív befogadóé. Túláradó lelkesedéssel fogadja a számára új eszméket, és minden ellenvetés nélkül engedelmeskedik nekik. A libertinus eszméknek része a nők egyenjogúsága, még akkor is, ha ezt a maguk sajtóságos módján képzelik el. Nevelőnője arra biztatja Eugenie-t, hogy „törd össze láncaidat”, ne hallgasson azokra, akik erényt prédikálnak, szakítson az előítéletekkel, és használja bátran a testét.

A világirodalom olyan nagy nőalakjai, mint Effi Briest, Anna Karenina, Lady Chatterley vagy Bovaryné is a társadalmi konvenciók béklyójában vergődtek, melyek korlátok közé szorították természetes vágyaikat és hajlamaikat, elvárva tőlük, hogy egész életüket örömtelen házasságokra tékozzák el. A rebellis nők sorsa a megbélyegzés, de lázadásuk így is tanulási folyamat, melynek eredményeként sokkal többet megtudnak saját magukról és a világról, mintha megmaradtak volna abban a babaszobában, melyből Ibsen Nórája is elmenekült. Ott vannak továbbá azok a nők, akik nem, vagy nem csak a házasságból akartak kitörni, hanem olyan életformát választottak maguknak, mely minimum szokatlan, de inkább megbotránkoztató volt a maguk korában – mint Mary Wollstonecrafté. A nők számára a Bildung útja legtöbbször a konvenciókból való kitörést jelentette, mely konvenciók a női test alávetésén, a rajta való uralkodáson alapultak, és a nők számára a családanya-feleség-háziasszony szerepköröket jelölték ki, és elsődlegesen ezeket tartották elfogadhatónak. Eugenie és Nóra figurája a konvenciók ellen lázadó nők két szélső magatartásmódját illusztrálják, de mindketten azoktól a szerepektől próbálnak szabadulni, melyekre biológiai konstitúciójuk okán kényszerítik őket.

A kortárs magyar irodalomban az utóbbi egy-két évtizedben valóságos konjunktúrája van az intim, testi és lelki tapasztalatok leírásának, melyekben nagy hangsúly esik a szexualitással és a testtel való számvetésre is. Nagy port vert fel 2005-ben az *Éjszakai állatkert* című antológia megjelenése, melyben a női szexualitásról, testiségről, vágyakról, szerepekről és szerepkonfliktusokról olvashatók novellák. Ezt követte 2007-ben a *Szomjas Oázis*, s velük mintha átszakadt volna egy gát, mely a speciálisan női tapasztalatok, vágyak kifejezésének útjában állt. Természetesen nem valamennyi novella ír le explicit módon nevelődési, fejlődési folyamatot, ám már a tapasztalatszerzés és a rá való reflexió is a Bildung egy-egy lépcsőjeként fogható fel. Hiszen már maga az a tény is botránynak számított sokáig, hogy egy nő tapasztalatokat szerez a saját szexualitásával kapcsolatban. Kérdés azonban, hogy ez a „bűnös” tudás, az ezáltal nyert autonómia és hatalom hozzásegít-e ahhoz, hogy valaki valóban kitörjön abból a szűkösségből, melybe külső vagy belső okok miatt kényszerült. Ezt a kérdést három, a közelmúltban megjelent irodalmi mű kapcsán vesszük

szemügyre, melyekben hangsúlyos szerepet kap női életutak bemutatása. Ezek: Tompa Andrea *Omerta* című regénye, Szeifert Natália *Az altató szerekről* című regénye, valamint Bendl Vera *A másik férfi* című novelláskötete.

Az *Omerta* azért is szemléletes ebből a szempontból, mert a három női életút mellett ott van az egyetlen férfié is. A különbség azonnal szembeűnő a férfi és a női szerepek, élet- és karrierlehetőségek, fejlődési és nevelődési ívek között. Ugyan a férfi, Décsi Vilmos egyszerű családba születik, és komolyabb tanulmányokat sem folytathat, autodidakta módon és megszállottan képzi magát, mígnem az ország elismert rózsanemesítője lesz, s megkapja a párizsi világverseny fő díját. Igaz, ennek a kívülről ragyogónak tűnő pályának árnyoldalai is vannak: Decsi Vilmos nevelődése nem csupán a szakmájára korlátozódik, hanem az ötvenes évek romániai viszonyai között meg kellett tanulnia alkalmazkodni, kompromisszumokat kötni is. Meg kellett tanulnia, hogyan mennek a dolgok a nagy politikában, és hogyan tud ebben a közegben lavírozni. A rózsanemesítő csupán egyetlen területen képtelen a fejlődésre, alkalmazkodásra, ez pedig a nőkhöz való viszonya. A regényből kiderül, hogy az anyjával rossz a kapcsolata, az öregasszony nem tudja értékelni fia teljesítményét – talán ez az eredendő meg-nem-értettség az oka annak, hogy egy nővel sem tud olyan viszonyt kialakítani, mely a felek egyenrangúságán alapulna. Decsi Vilmosnak a rózsái és a kertje a mindene, azért sem akart családot, hogy az se vegye el az idejét szenvedélyétől. Szerelmi élete azonban aktív, több szeretője is van, mikor betoppan az életébe Kali, a széki asszony, aki cseléd lesz nála. S persze, annál több is, hiszen a férfi természetesen tekinti, hogy a nő nem csupán a konyhában és a ház körüli teendőkben áll rendelkezésére. Egy ideig úgy élnek együtt, mint egy pár, noha kapcsolatuk korántsem egyenrangú. Vilmos nem osztja meg Kalival a problémáit, nem hallgatja meg az övéit sem, a nő érzelmeivel éppúgy nem foglalkozik, mint azzal, hogy neki is örömet szerezzen az ágyban.

A regény három nőalakja három különböző módon jeleníti meg Vilmos életpályájának a szöges ellentétét. Kali, a széki asszony semmiféle karrierre nem vágyik, nem szereti a változást, és nem is érti, hogy miért nem bírnak „megülni a férfiak a seggükön, helyt”². A férfival ellentétben az ő élete nem teleologikus, hanem körkörös. Az állandóságot, a hagyományokat, a vallásos hitet képviseli, valamint az általa mondott mesék is egy olyan világot idéznek, mely kívül van azon az időn, melyben a nagyvárosi emberek élnek. Életének mindössze egyetlen mozzanata utal a fejlődésre, ám ez olyannyira nagy horderejű, hogy ki is tépi a számára megszokott világból, az otthonából, a rokonai közül: elszökik a férjétől. Nem

---

² Tompa Andrea: *Omerta*. Budapest, Libri Kiadó, 2018. 86.

először kísérli meg a szökést az erőszakos, alkoholista, agresszív embertől, és a családja sem támogatja ebben, hiába látják, mennyit szenved mellette. A hagyományok és a patriarchális rend tekintélye ebben a közegben erősebbek, mint a másik iránti empátia. Kali is sokat vívódik, mire meghozza a nagy döntést, de képtelen tovább maradni, és egy éjjel elindul Kolozsvár felé. Szándéka az, hogy cselédnek áll, így kerül a békási kert gazdájához, Decsi Vilmoshoz. Kali lázadása erre az egyszeri, ám az egész életét megváltoztató lépésre korlátozódik, mellyel kitör a számára kijelölt szerepből. Ez azonban nem jelent változást világképében, mely vallásosságon, naiv hiedelmeken alapszik, valamint az állandóságra való törekvésen. Ellenszenvvel néz minden olyan törekvést, mely a dolgok megváltoztatására irányul,

Decsi Vilmos másik szeretője, Annuska az apjával küszködik, aki szintén alkoholista, és ittas állapotban ő is nehezen kezelhető. A félárván maradt szegény lány már gyerekként rengeteget dolgozik, ő műveli egyedül a család földjeit, zöldséget termel, és piacra hordja eladni. Vagyis nőként, sőt, még gyereklányként férfimunkát végez, és esélye sem volt arra, hogy efelől döntést hozzon; természetesnek tekinti, hogy az iszákos apja helyett neki kell helytállnia. De ő nem lázad, inkább sajnálja az apját, noha rettenetesen szenved tőle, ráadásul az apa részegen elkezdte fogdosni is, tehát biztonságban sincs tőle. A leány nehéz sorsában az egyetlen vigasz Vilmos bácsi, a nála több évtizeddel idősebb rózsakertész, aki iránt testi-lelki vonzalmat érez. Annuska tisztában van vele, hogy a férfival közös útjuk nincsen, viszont neki praktikus okokból is érdemes férjhez mennie, amit meg is tesz, de a Vilmossal való viszonyának ekkor sem vet véget, hiszen vele boldog – ez az ő lázadása. Bár ebben is jelen van a férfinak való alávetettség, hiszen Vilmos sohasem vállalja őt fel. Viszont pénzzel támogatja, ami jól jön a szegény lánynak. Kalihoz képest Annuska gyakorlatiasabb és reflexívebb lény, hiszen – ha keservesen is, de - megtalálja a boldogulás útját, mind magánéletében, mind pedig a munkájában. S Kalival ellentétben ragaszkodik ahhoz, hogy a szexualitásban neki is öröme legyen.

Eleonóra nővér mind a két nőhöz képest egy teljesen más életstratégiát választ, apácának áll, és a lehető legmélyebb elkötelezettséggel és odaadással szolgálja a hitét. Abban azonban, hogy ezt az utat választotta, szerepet játszik az is, hogy menekülni akart a részeges apától, aki miatt meg is nyomorodott, a fél lába rövidebb lett. Ezzel azonban magára hagyta testvérét, Annuskát is, akinek immár egyedül kellett küszködnie. Eleonóra nővér a fejlődésnek azt az útját választotta, melyet a feudális viszonyok között élő patriarchális társadalom elfogadottnak tartott: a spiritualitást. Tragédiája, hogy az ötvenes évek Romániájában ez rendszerellenes, reakciós lázadásnak számított, amiért elítélték és

deportálták. A fogság azonban nem törte meg lelkiileg, de nem jelentette számára a fejlődés lehetőségét sem, hiszen a hit – éppúgy, mint Kalit - kiemeli ebből a világból. Ugyanakkor ő maga is hordozza annak a világnak az erkölcsi beidegződéseit, mely őt mind a régi, mind pedig az új rendszerben alávetett pozícióban tartja. A fogságban megismerkedik egy lesbikus nővel, akit a sorsközösség ellenére is „nyomorultnak”, „romlottnak” nevez. Igaz, ő legalább megöleli, megcsókolja, amikor végre szabadulnak, és elbúcsúznak egymástól, míg a többiek undorodva elhúzódnak tőle. Sem az apáca, sem a széki asszony nem a mindennapi érdekeltségek világában él, melyben az embernek céljai, tervei, örömei vannak, és ezzel a fejlődés, nevelődés lehetőségét tartogatja, hanem egy másik világban: a spiritualitás, a hit vagy a mesék világában, ahol a változásnak nincs jelentősége. Ugyanakkor mindhárom nő lázad a maga módján a számára elrendelt szerepek ellen: Kali ott hagyja az urát, Annuska szeretőt tart, Eleonóra apácának áll.

Szeifert Natália *Az altató szerekről* című regénye³ két nő párhuzamos életútját meséli el. Az egyik nő, Zsuzsa még fiatalon feleségül megy egy tehetséges jogászfiúhoz, akivel rendes, felső középosztálybeli életet kezdenek el élni, nagy házzal, gyerekekkel, drága autókkal, kerti partikkal. De ő mindebben egyre kevésbé érzi otthon magát, elhidegülnek a férjétől, akit idővel meg is csal. Közben arra is rájön, hogy a férfi ingatlanügyei nem teljesen tiszták, majd kiderül számára, hogy ebben a házasságban ő nem egyenrangú fél, hanem a férj tulajdona, aki figyelteti őt, hiszen ő a fia anyja. Ebben a minőségében fontos már csupán számára, és azért, hogy a boldog, rendezett család látszatát fenntartsák. A nő pedig csupán álmodozik egy olyan életről, melyben neki tervei lehetnek, de nem lép ki a teljesen tönkrement házasságból – vagyis bent marad a babaszobában. Ez szinte motivikus szinten is megjelenik a regényben, hiszen gyerekkorában a kedvenc elfoglaltsága a babaházak építése volt. Az ő történetének a végkifejlete pedig az, hogy kinyitja a házakat rejtő bőröndöt, vagyis visszatér oda, ahonnan indult.

A másik nő, Zelma már az elején sem hajlandó alávetni magát a tőle elvárható szerepeknek, és inkább Sade hősnőjének az útját követi: Eugeniehez hasonlóan tanulja ki az érzékek iskoláját, és ebben éppoly kevésbé tartja vissza bármi gátlás, mint francia elődjét. A nő nimfomán, vagyis a testi élvezetek hajszolása számára nem gyönyör, hanem az egész életét tönkre tevő kényszer. Csak úgy tud elaludni, ha orgazmusa van előtte, lehetőleg több is, akár több férfival. Függsége azonban tudatosul számára, és próbál kilépni, megszabadulni tőle, de nem tud. Egy végzetes baleset válik számára sorsfordítóvá, melyből nehezen épül fel, s újra

---

³ Budapest, Kalligram, 2017.

kell kezdenie az egész életét. Ám a baleset – éppúgy, mint Moll Flanders öröksége – véletlen, váratlan esemény, mely nélkül mindkét nő élete maradt volna ugyanabban a mederben, mint addig, vagyis az ösztönzésnek kívülről kellett jönnie. Zelma története egy sor sztereotípiával szakít, melyeket asszociatíván egy szexmániás nőhöz szokás rendelni. Hiszen a nő okos, intelligens, művelt, érzékeny nő, nem öltözködik feltűnően, és nem viselkedik „kurvásan”.

Bendl Vera novelláskötetének⁴ a női szereplői jobbára szintén sodródó nők, akik ha érnek is el szakmai sikereket, ez nem motiválja őket, nincsenek különösebb ambícióik, még akkor sem, ha egyébként okos, egyetemet végzett nők. Megrekednek zűrzavaros érzelmi viszonyaikban, bonyolult szexuális kapcsolataikban, melyek nem annyira boldogságot, mint inkább nehezen megoldható problémát jelentenek számukra. Életüknek jobbára olyan fázisában vannak, mely sem érzelmi, sem szakmai kiteljesedést nem jelent. Néhányuk számára a kijelölt szerepek és konvenciók felrúgását a szabados szerelmi élet jelenti, ám ez sem teszi őket boldoggá.

Éppúgy sodródó nők, mind Ivana Dobrakovová szlovák író *Toxo* című novelláskötetének⁵ szereplői, akik többnyire félénk, introvertált, fiatal nők, elfojtásokkal, szorongásokkal, és nehezen küzdenek meg azokkal a kihívásokkal, melyeket az idegen környezet és saját női létük tartogat számukra. Nincsenek saját céljaik, nincs saját akaratuk, személyiségük is csak nyomokban, és többnyire egy férfi mellett kötnek ki, akivel problémás a kapcsolatuk. Nem tudnak kiállni magukért, nem tudnak ellentmondani, és visszariadnak minden harsány, életvidám gesztustól. Üvegbura alatt élnek ezek a lányok, és amikor megszűnik a védettség, néhányan visszamenekülnek Pozsonyba. S ha már kitekintünk a kelet-európai régióra, akkor említhetjük még Igor Marojević: *Belgrádi csajok* című novelláskötetét⁶ is, melynek hősnői többnyire egyetemet végeznek, okosak és tehetségesek, de mégis nehezen boldogulnak, hiszen abban a társadalomban, melyben élnek, nem annyira a Bildung, mint inkább a kapcsolatok számítanak.

Úgy tűnik, hogy ezen nők számára a fejlődés, a nevelődés és a vele járó kiteljesedés lehetősége korlátozott, vagy csak a spirituális szférában megvalósítható, mint Kali és Eleonóra esetében. A többi nő, aki a világban próbál boldogulni, éljen akár az ötvenes években, akár napjainkban, valahogy megfeneklik, megreked az életében, még ha meg is próbál kitörni a számára adott keretből. Nem fogadják már el azokat a konvenciókat, melyek biológiai adottságaikra redukálják őket, és sokkal bátrabban élik meg szexualitásukat,

---

⁴ Budapest, Gondolat, 2018.

⁵ (Fordította: György Norbert) Budapest, Noran Libro Kiadó, 2017.

⁶ (Fordította: Glanivíc Vékás Éva) Újvidék, Forum Kiadó, 2018.

mint elődeik, de annak a Bildungnak a megvalósítására képtelenek, melyet még a klasszikus kor kijelölt a szerencsésebb férfiak számára. Nem tudják a sorsukat, az életüket a kezükbe venni, és akár a magán- akár a szakmai életben kiteljesedni, saját magukat szabad, morális lényként megalkotni. Két kérdés adódik ebből. Az egyik az, hogy nem lehet-e, hogy a nők esetében egészen egyszerűen más célokról, eszményekről, a fejlődés és nevelődés más útjairól kellene beszélnünk, mint a férfiak esetében. A másik kérdés pedig az lenne, hogy nem arról van-e szó, hogy az életnek ez a megrekedtsége, a fejlődésnek és a képzésnek a megszakadása, a Bildung ideáljának az el nem érése nem csupán a nőkre jellemző, hanem általános kelet-európai emberi állapot?